

ΨΥΧΑΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΣ: ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Η διερεύνηση της αντιπαραθετικής σχέσης που αναπτύχθηκε ανάμεσα στον Ψυχαρισμό και τον Εκπαιδευτικό δημοτικισμό παρουσιάζει πολλαπλό ενδιαφέρον κι εντάσσεται στη γενικότερη αναζήτηση των όρων, με τους οποίους δημιουργήθηκαν πολυάριθμες και αλληλοσυγκρουόμενες ιδεολογικές συσπειρώσεις, μέσα στους κόλπους του δημοτικιστικού κινήματος. Οι συσπειρώσεις αυτές πολλές φορές αυτονομήθηκαν και κατέληξαν σε οργανωμένα σχήματα με συστήματα ιδεών εντελώς ανεξάρτητα από τη γλωσσική αφετηρία του ίδιου του δημοτικισμού. Ειδικότερα ως προς τα δυο αυτά ρεύματα - ψυχαρισμό κι εκπαιδευτικό δημοτικισμό — εκείνο που κινεί ακόμη περισσότερο την προσοχή και αξίζει να ερευνηθεί εδώ είναι ότι η απόκλιση ανάμεσά τους εμφανίζεται και καλλιεργείται για ένα μεγάλο διάστημα — σχηματικά μπορεί να οριστεί από το 1910 ως το 1930 — μέσα σ' ένα κοινό ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο: το βενιζελικό φιλελευθερισμό.

Η αρχή ωστόσο αυτής της αντιπαράθεσης πρέπει να αναζητηθεί λίγο νωρίτερα κατά τη στιγμή που αρχίζει να δημιουργείται συλλογική δημοτικιστική συνείδηση, τη στιγμή, δηλαδή, που οι σκόρπιες φωνές των επώνυμων δημοτικιστών μετατρέπονται σε κίνημα. Τούτο συμβαίνει, όπως έχω πει κι αλλού, όταν το θέμα της δημοτικής γλώσσας συνδέεται με το εκπαιδευτικό ζήτημα. Η μεθοδική αυτή σύνδεση με την εκπαίδευση γίνεται όταν έχει υπερφαλαγγιστεί το πρώτο αίτημα του κινήματος, η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας στο γραπτό λόγο, ένα αίτημα που προκύπτει από μία προβληματική καταρχήν εθνική: μια ενιαία γλώσσα θα σήμαινε και την οριστική διαμόρφωση μιας εικόνας εθνικής ενότητας μέσα και κυρίως έξω από τα ελληνικά σύνορα. Είναι όμως αυτονόητο πως η συνάρθρωση της δημοτικής γλώσσας με την εκπαίδευση, απαιτεί την εισαγωγή του δημοτικιστικού κινήματος στις κοινωνικοπολιτικές διαδικασίες. Και το τελευταίο αυτό προϋποθέτει μια ιδεολογική θεμελίωση που να γίνεται αποδεκτή από τους φορείς του κινήματος. Με άλλα λόγια πρέπει να υπάρξει μία σύμπτωση απόψεων και ως προς το αντικείμενο της μεταρρύθμισης και ως προς τις μεθόδους και τους τρόπους που θα οδηγήσουν στην πραγματοποίησή της. Πρό-

κειται, δηλαδή, για ζητήματα που έχουν να κάνουν με κοσμοθεωρίες και συστήματα αντιλήψεων για το γίνεσθαι των κοινωνιών. Η σύμπτωση αυτή δεν υπάρχει. Τα ιδεολογικά ερείσματα που προβάλλονται για να διατυπωθούν σε νέες εκπαιδευτικές προτάσεις, είναι ποικίλα κι εξαρτώνται από πολλούς παράγοντες, των οποίων η ανάλυση δεν έχει θέση εδώ.

Εκείνο που πρέπει να σημειωθεί είναι ότι τα ιδεολογικά ρεύματα που αρδεύουν τους χώρους του δημοτικισμού κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα, δεν είναι ισότιμα ως προς το μέγεθος της επιρροής τους. Τουλάχιστον ως το 1920 υπερισχύει ο φιλελευθερισμός, δηλαδή το σύστημα ιδεών που παραπέμπει στη «γλώσσα του λαού», στη «γλώσσα της λαϊκής βούλησης». Η μαρξιστική ανάλυση που θα θεωρήσει τη δημοτική γλώσσα πνευματικό όπλο της εργατικής τάξης και η σοσιαλιστική συσπείρωση, γύρω από αυτή θα βρίσκεται για ένα μεγάλο διάστημα σε μια κριτική στάση απέναντι στις ιδέες του φιλελευθερισμού, χωρίς ωστόσο να αποσπάται από τους κόλπους του δημοτικιστικού κινήματος τουλάχιστον ως το 1927, οπότε με τη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου, μορφοποιείται η ρήξη ανάμεσα στους φιλελεύθερους και τους σοσιαλιστές δημοτικιστές. Πιστεύω πως οι λόγοι για τους οποίους επιβλήθηκε μέχρι τότε, μέσα στο κίνημα, το ρεύμα του φιλελευθερισμού — υπερίσχυαν, δηλαδή οι δυνάμεις που είχαν κινητοποιηθεί για μια γλώσσα «του λαού» και της παιδείας του και όχι για μια γλώσσα της εργατικής τάξης και των αγώνων της — είναι πολιτικοί κι ευκολονόητοι: Πρόκειται για ιδέες που ταυτίζονταν με τις αντιλήψεις και τη φιλοσοφία των πολιτικών δυνάμεων που ήσαν τότε στην εξουσία. Πρόκειται, δηλαδή, για ιδέες που αντιστοιχούσαν στους πολιτικούς οραματισμούς των κυβερνήσεων του Ελευθερίου Βενιζέλου.

Αυτό είναι λίγο-πολύ το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα γεννηθεί στα 1910 η σύγκρουση ανάμεσα στους ιστορικούς αρχηγούς του δημοτικιστικού κινήματος και τον *Εκπαιδευτικό Όμιλο* που μόλις ιδρύεται. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος αναδύεται μέσα από μια ιδεολογική διεργασία, η οποία μέχρι το 1910 χαρακτηριζόταν από ένα είδος σύμμιξης σοσιαλιστικών ιδεών, φιλελεύθερων απόψεων κι εκσυγχρονιστικών τάσεων με κύρια συνισταμένη την εκπαίδευση. Αποτέλεσμα της ζύμωσης αυτής υπήρξε και η συγκρότηση ορισμένων συλλογικών σωμάτων, τα οποία αποκρυσταλλώθηκαν οργανωτικά είτε με τονισμένη την πολιτική πλευρά όπως π.χ. η *Κοινωνιολογική Εταιρία* είτε με τονισμένη την εκπαιδευτική όπως ο *Εκπαιδευτικός Όμιλος*.

Ο *Εκπαιδευτικός Όμιλος* υπήρξε το κύριο προϊόν του εκπαιδευτικού δημοτικισμού και η κατεξοχήν ομάδα πίεσης, η οποία όχι μόνον επεξεργάστηκε την εκπαιδευτική πολιτική των κυβερνήσεων του Ελευθερίου Βενιζέλου, αλλά κατόρθωσε επιπλέον και για ένα μεγάλο διάστημα να προ-

βάλει τη δημοτική γλώσσα ταυτόχρονα ως σύμβολο επαναστατικού λόγου και ως πραγμάτωση πολιτικής βούλησης.

Αυτή, βέβαια, είναι η διαπίστωση που προκύπτει από την παρακολούθηση της πορείας του Ε.Ο., μια διαπίστωση, δηλαδή, που προκύπτει εκ των υστέρων. Πιστεύω, ωστόσο, ότι ήδη την ώρα της γένεσής του, το Μάιο του 1910, υπάρχουν τα στοιχεία εκείνα που αναγγέλλουν την παραπάνω εξέλιξη.

Με την τυπική σύστασή του και σύμφωνα με την ιδρυτική διακήρυξη και το καταστατικό του, ο Όμιλος αποκλείει σιωπηλά από το πεδίο δράσης του δύο κατηγορίες απόψεων: Στο ιδεολογικό επίπεδο αποκλείει την άποψη σύμφωνα με την οποία η γλώσσα αποτελεί αντικείμενο συγκρουομένων κοινωνικών συμφερόντων· στο γλωσσικό επίπεδο αποκλείει την ψυχарική ορθοδοξία.¹

Οι δύο κατηγορίες είναι φυσικό να αντιδράσουν έντονα. Η αντίδραση, μάλιστα, από την ψυχарική πλευρά θα εκδηλωθεί αμέσως και με οξύ τρόπο. Ο Ψυχάρης θα μιλήσει για «συμβιβασμό» και ο Αργύρης Εφταλιώτης για «ηθική δειλία»².

Έτσι, αμέσως μετά τη συγκρότηση του Ομίλου, δημιουργούνται δύο αντίπαλα στρατόπεδα με επικεφαλής, το καθένα, δύο τριανδρίες: από τη μια, ο Ψυχάρης, ο Αλέξανδρος Πάλλης, ο Αργύρης Εφταλιώτης, από την άλλη ο Δημήτρης Γληνός, ο Αλέξανδρος Δελμούζος, ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης. Η διένεξη θα κορυφωθεί με την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1917 και θα διατηρηθεί ως το τέλος της δεκαετίας του 1920 οπότε, μετά τη διάλυση του Ομίλου και το θάνατο του Ψυχάρη θα αλλάξει χαρακτήρα και φορείς.

Στη διάρκεια της περιόδου αυτής, η τριανδρία των ιστορικών αρχηγών θα παίρνει όλο και πιο συμβολικό χαρακτήρα μέσα στο κίνημα πράγμα που θα ενισχύεται, βέβαια, και από την έλλειψη της φυσικής παρουσίας και της ενεργού ανάμειξης στα ελληνικά πράγματα: Ζουν, όπως είναι γνωστό, και οι τρεις μόνιμα στο εξωτερικό.

Ο *Νουμάς*, το μαχητικό όργανο του κινήματος, πότε με μετριοπάθεια πότε με έμφαση είναι με το μέρος των ιστορικών αρχηγών ή καλύτερα δεν είναι με το μέρος του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Σε μια πρώτη περίοδο, διότι εξαρτάται οικονομικά από τον Αλέξανδρο Πάλλη, σε μια δεύτερη περίοδο

1. Βλ. Μάρκου Τσιριμώκου, «Ιστορία του Εκπαιδευτικού Ομίλου», στο π. *Νέα Εστία*, I (1927) 404-406.

2. Βλ. Γ. Ψυχάρη, «Πάμε σκολειό· ανοιχτό γράμμα», π. *Ο Νουμάς*· Η' β (1910) 257-262 και 273-277 και Α. Εφταλιώτη, «Η καινούργια πολιτική της μισορωμέικης», π. *Ο Νουμάς* Θ' (1911) 4-5.

διότι οι κυριότεροι συντάκτες του είναι σοσιαλιστές, γεγονός παραμένει ότι οι στήλες του αποτυπώνουν για άλλη μια φορά ένα φαινόμενο που επαναλαμβάνεται μέσα στο δημοτικιστικό κίνημα, τη συνύπαρξη, δηλαδή, αλληλοσυγκρουόμενων κοσμοθεωριών πίσω από την κοινή γλωσσική πεποίθηση.

Ωστόσο, το στοιχείο της πολιτικοϊδεολογικής αντιπαλότητας δε θα έπρεπε να ισχύει για να ερμηνευθεί η σύγκρουση ανάμεσα στον ψυχαραισμό και τον εκπαιδευτικό δημοτικισμό δεδομένου ότι τόσο η ιστορική τριανδρία όσο κι η τριανδρία των νέων διανοουμένων — Γληνού, Δελμούζου, Τριανταφυλλίδη — ανήκε στο βενιζελικό χώρο. Γι' αυτό και το περιεχόμενο της διένεξης θεωρήθηκε πάντοτε πως ήταν γλωσσικό.

Πιστεύω ωστόσο πως αν η αρχή της σύγκρουσης οφείλεται ασφαλώς στον αποκλεισμό του ψυχαρικού τυπικού από μέρους του Ομίλου, η συνέχεια της και η κορύφωσή της στα χρόνια της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης και μετά, οφείλεται στην εξέλιξη των πολιτικών ιδεών του ίδιου του Ψυχάρη.

Η πορεία των ιδεών αυτών είναι γνωστή. Διαθέτουμε, δηλαδή, κάποια ορόσημα που μας επιτρέπουν να συνθέσουμε μια εικόνα αρκετά σαφή.

Ο Ψυχάρης αναμειγνύεται ενεργά στην υπόθεση Dreyfus (1894) σ' όλες τις φάσεις της. Συνδέεται στενά με τον Emile Zola και τον Anatole France και γίνεται συνιδρυτής της Ligue des droits de l'homme (1898). Η ανάμειξη αυτή, σε σχέση και με το συγγραφικό του έργο εκείνης της περιόδου, τον εντάσσει οπωσδήποτε στην κατηγορία των Γάλλων ριζοσπαστών διανοουμένων της Τρίτης Δημοκρατίας: Είναι ο διανοούμενος του φιλελευθερισμού, του πολιτικού αντικληρικαλισμού, των ριζοσπαστικών και διεθνιστικών τάσεων.

Ο Πόλεμος του 1914-1918 αποτελεί το δεύτερο ορόσημο. Οι αιτίες της ιδεολογικής μεταστροφής του Ψυχάρη πρέπει να αναζητηθούν στα εξής: στην απώλεια των δύο γιών του στο πεδίο της μάχης, στον καθολικισμό του γιού του Ερνέστου, στη γενικότερη στροφή της γαλλικής κοινωνίας, η οποία συνίσταται κυρίως στην άμβλυνση των διαφορών ανάμεσα στους δημοκρατικούς και τους καθολικούς, και στη γένεση του αντιδραστικού κινήματος της Action Française του Charles Maurras. Μετά τον πόλεμο ο Ψυχάρης συνεργάζεται με την καθολική εφημερίδα *Ordre Public* και το 1919 στο μυθιστόρημά του *Soeur Anselmine* γράφει: «Η καθολική Εκκλησία αποτελεί γεγονός ιστορικό, γεγονός ηθικό, γεγονός αναγκαίο, γεγονός γαλλικό»³.

3. Για την ιδεολογική πορεία του Ψυχάρη βλ. Εμμανουήλ Κριαρά, *Ψυχάρης: Ιδέες, Αγώνος. Ο Άνθρωπος*, Αθήνα 1981. Ειδικότερα για την τομή που προκαλεί στη σκέψη του ο πόλεμος του 1914-1918 βλ. το κεφάλαιο: Οι πολιτικές και θρησκευτικές ιδέες του Ψυχάρη, σελ. 208-251.

Σύμφωνα με τα παραπάνω πρέπει να θεωρήσουμε φυσιολογικό το ότι στα 1910 ο φιλελεύθερος και ριζοσπάστης διανοούμενος Ψυχάρης είναι βενιζελικός. Τα αισθήματα θαυμασμού που τρέφει για το Βενιζέλο και την πολιτική του, τα εκφράζει ρητά κι επανειλημμένα. Είναι μάλιστα τόσο ισχυρά ώστε αμέσως μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους τον «συγχωρεί» δημόσια και για την υπερπήφιση, στη Β' Αναθεωρητική Βουλή του 1911, της διάταξης που κατοχύρωνε συνταγματικά την καθαρεύουσα. Έτσι, στα 1912 του στέλνει μήνυμα που δημοσιεύεται στο *Νουμά*: «Σήμερα οι Έλληνες έχουν το χρέος να είναι όλοι μαζί σας. Βέβαια, όσα κάματε πέρσι εναντίον μας, εσείς να τα ξεχάσετε δεν ταιριάζει. Εμείς όμως πρέπει»⁴.

Όπως βλέπουμε, το Βενιζέλο τον συγχώρεσε για το συμβιβασμό. Τους φορείς του Εκπαιδευτικού δημοτικισμού ποτέ. Η απόρριψη αυτή παίρνει ιδιαίτερες διαστάσεις, όταν επιχειρείται από την Κυβέρνηση Βενιζέλου η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1917. Με τη Μεταρρύθμιση αυτή — η οποία ας μη ξεχνάμε ότι περιορίστηκε σε γλωσσικά ζητήματα και ειδικότερα στην εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στις πρώτες τάξεις του Δημοτικού — σημειώνεται ασφαλώς η πρώτη επιτυχία του δημοτικισμού στο επίπεδο των πολιτικών θεσμών. Ακριβώς, όμως κατά την περίοδο αυτής της επίτευξης κάποιων σημαντικών στόχων, παρουσιάζονται στο δημοτικιστικό κίνημα οι οξύτερες συγκρούσεις και οι μεγαλύτερες αντιφάσεις. Η εικόνα που διαμορφώνεται είναι η εξής: Οι φιλελεύθερες βενιζελικές δυνάμεις των διανοουμένων μαζί με τους σοσιαλίζοντες «Κοινωνιολόγους» εκφράζονται μέσα από τον εκπαιδευτικό δημοτικισμό, ένα κίνημα που εξειδικεύεται από τους τότε επικεφαλής του Υπουργείου Παιδείας, δηλαδή το Γληνό, το Δελμούζο και τον Τριανταφυλλίδη.

Τον ψυχαρισμό, την εμμονή, δηλαδή, σε ένα γλωσσικό σύστημα με την ταυτόχρονη, ωστόσο, απόρριψη της κυβερνητικής πολιτικής την οποία επεξεργάζεται και εκφράζει ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, τον υιοθετούν οι ιστορικοί αρχηγοί και μεγάλη μερίδα σοσιαλιστών δημοτικιστών μ' επικεφαλής τους συνεργάτες του Νουμά, Ρήγα Γκόλφη και Κώστα Παρορίτη.

Μια πρώτη ερμηνεία αυτής της σύμπτωσης είναι ότι έμειναν απέξω από την υπόθεση της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης και οι μεν και οι δε. Και αν για τους ιστορικούς αρχηγούς η συμμετοχή στην εξουσία εκείνη τη στιγμή είχε σχέση με το κύρος τους, για τους σοσιαλιστές φαίνεται πως είχε σχέση και με το ψωμί τους: Έτσι τουλάχιστον το εξηγεί με το γνωστό πρόχειρο και πάντα επιθετικό τρόπο ο Γ. Κορδάτος: «Ο Ταγκόπουλος ήθελε κάτι να μασήσει. Ήταν φτωχός και περίμενε πως ο Γληνός που είχε εκείνα τα χρό-

4. Βλ. π. *Ο Νουμάς*, φ. 497 (29 του Δεκέμβρη 1912), σελ. 1.

νια το λύειν και δεσμεΐν στο Υπουργείο της Παιδείας, θα τον έβανε σε καμιά θέση ή θα του ανάθετε να γράψει τα νέα αναγνωσματάρια»⁵.

Όπως κι αν είναι πρόκειται για μια περίοδο που ο ψυχαραϊσμός επιτίθεται στον εκπαιδευτικό δημοτικισμό με επιχειρήματα περιεχομένου πολιτικού και όχι γλωσσικού. Αφού γραφεί στο *Νουμά* πως «Ο Ψυχάρης στέκεται στο δημοτικισμό, ό,τι ο Μάρξ στο σοσιαλισμό» καταγγέλεται η «δημοκρατικοποίηση» που επιχειρείται και κατηγορείται η Μεταρρύθμιση ως «αστική» στο όνομα του ψυχαραϊσμού⁶.

Οι πρωταγωνιστές της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης αντιδρούν ήρεμα ωθώντας τελικά τον Ψυχάρη στους περιορισμένους χώρους του ιστορικού συμβόλου: «Η Μεταρρύθμιση στέκει σε αντίληψη μεταψυχαραϊκή» — γράφει ο Δελμούζος — «όπου το επιβάλλει και η επιστήμη και η ζωή — χωρίς βέβαια μ' αυτό να παραγνωρίζει την ιστορική πια προσωπικότητα του Ψυχάρη και την ξεχωριστή σημασία του έργου του»⁷.

Έτσι περίπου θα εξελιχθούν και τα πράγματα. Πολύ γρήγορα θα γίνει φανερό πως ο Ψυχάρης δεν μπορεί να έχει καμιά ουσιαστική επικοινωνία ούτε με τη μερίδα των σοσιαλιστών δημοτικιστών ούτε με τη μερίδα των φιλελευθέρων. Και για μεν τους πρώτους καταλαβαίνει εύκολα κανείς πως η σύμπτωση στις απόψεις για μια γλωσσική μορφή, συγκυριακή κατά τα άλλα, δεν μπορεί να γεφυρώσει το ιδεολογικό χάσμα. Αυτό, μάλιστα, είναι κάτι που ισχύει για τον Ψυχάρη από πάντα: μολονότι, δηλαδή, μέχρι το 1914 εξέφραζε ιδέες ριζοσπαστικές ακόμη και με διεθνιστικές τάσεις, είχε πάντοτε επικριτική στάση απέναντι σε κάθε τι το γερμανικό κι επομένως απέναντι και στο γερμανικό σοσιαλισμό.

Δεν νομίζω, λοιπόν, ότι υπάρχουν περιθώρια σύγχυσης ως προς την αιτία για την οποία όχι απλώς επιδοκιμάστηκε αλλά υιοθετήθηκε ο ψυχαραϊσμός από τους σοσιαλιστές. Πρόκειται για την υιοθέτηση ενός είδους λόγου που χρησίμευε ως σύμβολο στην αντιπαράθεση ανάμεσα στο εργατικό κίνημα που άρχιζε να αναπτύσσεται και στον αστικό φιλελευθερισμό που βρισκόταν σε δυναμική άνοδο.

Οι σοσιαλιστές δημοτικιστές μετά το 1917 είναι υποχρεωμένοι να διαφοροποιηθούν από την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του Βενιζέλου και να απορρίψουν το γλωσσικό της σύμβολο, το οποίο εκείνη τη στιγμή απεικο-

5. Γιάννη Κ. Κορδάτου, *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*, Αθήνα, 1943, σελ. 186.

6. Βλ. π. Ο *Νουμάς*, ΙΣΤ (1919) σελ. 533-534.

7. Αλέξανδρος Π. Δελμούζος, «Η αντίδραση», *Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου*, Ζ' (1919) σελ. 235.

νίζει τον επαναστατικό λόγο των προοδευτικών αστών. Με άλλα λόγια, είναι υποχρεωμένοι να απορρίψουν τη δημοτική του Τριανταφυλλίδη.

Από την άλλη μεριά, αποδεχόμενοι το τυπικό του Ψυχάρη έχουν ένα διπλό όφελος: Οικειοποιούνται το ίδιο το πρόσωπο, σύμβολο τολμηρών αγώνων εναντίον εδραιωμένων ιδεών, θεσμών και ισορροπιών, αλλά κυρίως αποκτούν μια σημαία ταξικού αγώνα, η οποία συνίσταται σ' ένα λόγο που θεωρείται πολύ πιο κοντά στην αυθεντική έκφραση των λαϊκών στρωμάτων. Άλλωστε, τα έντονα λαϊκά στοιχεία που υπάρχουν στη γλώσσα του Ψυχάρη — τα οποία πολλές φορές μετά από τη γλωσσολογική επεξεργασία γίνονται δυσαναγνώριστα ή και ιδιωματικά — καθιστούν αυτή τη γλώσσα πολύ πιο ευδιάκριτη στην αντίθεσή της με την καθαρεύουσα απ' ότι είναι η αξιοπρεπής δημοτική του Εκπαιδευτικού Ομίλου.

Ο ψυχαρισμός, λοιπόν, αποτελεί για τους σοσιαλιστές δημοτικιστές ένα επιδεικτικό σημείο συσπείρωσης και αναγνώρισης — κάτι σαν την τραγιάσκα — με το οποίο μπορούν εφεξής να βρίσκονται σε ίσες αποστάσεις απέναντι και στους καθαρολόγους και στους «μεταψυχαρικούς» δημοτικιστές. Αποκτούν δηλαδή διακριτικά σημεία, τα οποία ξεχωρίζουν από τα, κατά την άποψή τους, σύμβολα τόσο των συντηρητικών αστικών δυνάμεων όσο και των εκσυγχρονιστικών. Πιστεύω ότι αυτό είναι και το πλαίσιο, μέσα στο οποίο πρέπει να αναζητήσει κανείς τους όρους γένεσης των γλωσσικών ιδιωμάτων που επί δεκαετίες χαρακτήριζαν συγκεκριμένες πολιτικο-κοινωνικές κατηγορίες προσώπων και ιδεών. Ειδικότερα, νομίζω ότι σ' αυτό το σημείο πρέπει να αναζητήσουμε και την αρχή της διαμόρφωσης του κομμουνιστικού ιδιώματος, ανεξάρτητα από τις μεταγενέστερες, διεθνιστικού χαρακτήρα, προσθήκες ειδικών ξενόγλωσσων κυρίως όρων.

Ως προς την άλλη όψη του φαινομένου, την αδυναμία, δηλαδή του Ψυχάρη να κατανοήσει τους «φυσικούς» του συμμάχους, τους φιλελεύθερους διανοούμενους της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης, πρέπει να σημειωθεί το εξής: Η ιδεολογική συγγένεια ή και ταύτιση που υπήρχε ανάμεσά τους τουλάχιστον ως το 1914, έκανε δυσεξήγητη την από μέρους του βίαιη απόρριψή τους, για άλλους λόγους εκτός από αυτούς που απορρέουν από τη «γλωσσική προδοσία» και το συμβιβασμό.

Ωστόσο, αν λάβουμε υπόψη ότι η περίοδος της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης συμπίπτει με την περίοδο της ιδεολογικής μεταστροφής του Ψυχάρη πρέπει να δεχτούμε ότι και σ' αυτήν την περίπτωση, οι κύριοι λόγοι της αποδοκιμασίας και τελικά της ρήξης, ήσαν πολιτικοί. Η μεταστροφή του Ψυχάρη σήμαινε τελικά άρνηση της γενικότερης κοινωνικής πρακτικής την οποίαν ασκούσαν οι πρωταγωνιστές της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης είτε ως στελέχη μιας επαναστατικής κυβέρνησης, είτε ως αγωνιστές της αντιπολίτευσης. Η πρακτική αυτή, ιδεολογικού περιεχομένου φιλελεύθερου

κι εκσυγχρονιστικού, στην οποία κάποτε είχε δοθεί με πάθος και ο ίδιος — όπως π.χ. στην υπόθεση Dreyfus — δεν ταίριαζε πια με τις νέες του αντιλήψεις.

Έτσι, κατά την περίοδο 1910-1930, την περίοδο δηλαδή της θεσμικής κυριαρχίας του εκπαιδευτικού δημοτικισμού έναντι του Ψυχαρισμού, ο Ψυχάρης εδραιώνεται μεν ο ίδιος ως σύμβολο αλλά ταυτόχρονα διακόπτει κάθε ουσιαστική επικοινωνία με όλες τις δυνάμεις που χρησιμοποιούν τη δημοτική ως επαναστατικό λόγο, ανεξάρτητα από το αν οι δυνάμεις αυτές είναι ο «λαός» των φιλελευθέρων ή η εργατική τάξη των σοσιαλιστών και αργότερα των Κομμουνιστών.

Η περίοδος αυτή κλείνει σε μια στιγμή μοιραία για όλους: Το 1929 πεθαίνει ο Ψυχάρης χωρίς ποτέ να συγχωρέσει το συμβιβασμό του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. Το 1929 διαλύεται ο φορέας του «συμβιβασμού», ο Εκπαιδευτικός Όμιλος. Το 1929, η νέα Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση της Κυβέρνησης Βενιζέλου με υπουργούς Παιδείας τον Κ. Γόντικα και τον Γεώργιο Παπανδρέου προχωρεί στη συνολικότερη μέχρι τότε θεσμική καθιέρωση της δημοτικής: Εισάγεται η διδασκαλία της στα Γυμνάσια κι επιχειρείται για πρώτη φορά η διδασκαλία των αρχαίων από μετάφραση. Ο Επαναστατικός λόγος τείνει να γίνει επίσημος λόγος. Τέλος, το 1929 ψηφίζεται από την Κυβέρνηση Βενιζέλου το ιδιώνυμο. Η φιλελεύθερη κυβέρνηση θα καταφέρει ένα μεγάλο πλήγμα στον ίδιο της το φιλελευθερισμό, ίσως γιατί όπως λέει ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου «έχει έλλειψη πεποιθήσεως επί των ιδίων [της] αρχών και επί των ιδίων [της] πολιτικών δυνάμεων»⁸, ίσως και διότι θεωρεί ότι ήρθε η ώρα να οργανώσει μια αποτελεσματική άμυνα απέναντι στο αναπτυσσόμενο εργατικό κίνημα.

Έτσι, από το 1929, η δημοτική ως σύμβολο κοινωνικής ανατροπής και ως έκφραση επαναστατικού λόγου περιορίζεται στην ψυχарική της εκδοχή και ταυτόχρονα αλλάζει οριστικά χέρια. Με βάση τις ψυχарικές καταβολές που την έκαναν ευδιάκριτη απέναντι τόσο στην καθαρεύουσα, όσο και στη γλώσσα του Εκπαιδευτικού Ομίλου, περνάει από το βενιζελισμό στο κομμουνιστικό κίνημα και με τη σταδιακή προσθήκη των στοιχείων που υπαινίχθηκα παραπάνω, θα αποκτήσει την ιδιομορφία του κομματικού λόγου.

8. Βλ. την ομιλία του στη Βουλή, τον Απρίλη του 1929, πάνω στο σχετικό νομοσχέδιο στο Αλέξανδρος Παπαναστασίου. *Μελέτες, Λόγοι, Άρθρα*, επιμ. 3. Λευκοπαρίδης Αθήνα, 1957 σελ. 595.